

Пісковець Ірина Ярославівна

Конспект уроку з історії України у 8 класі з теми «Литовські статuti. Практична робота: виокремити у витягах з Литовських статутів норми, в яких втілено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної («шляхетної») особи, особистої відповідальності перед законом»

Вчитель історії та правознавства

Пісківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Пісківської сільської ради

Костопільського району Рівненської області

Робота підготовлена у жовтні 2017 року

Тема. Литовські статuti. **Практична робота:** виокремити у витягах з Литовських статутів норми, в яких втілено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної («шляхетної») особи, особистої відповідальності перед законом

Мета. Ознайомити учнів з умовами прийняття, значенням та змістом литовських статутів; формувати вміння працювати з історичними джерелами; виховувати інтерес до предмету.

Очікувані результати. Після цього уроку учні знатимуть дати укладення Литовських статутів, умітимуть розташовувати в хронологічній послідовності відомості про характерні для XVI ст. процеси соціально-економічного та політичного життя на теренах України.

Тип уроку: формування умінь і навичок.

Обладнання: підручник, хрестоматія, роздатковий матеріал.

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань

Графічний диктант

1. Магнати – це великі землевласники. +
2. Представники магнатів входили до великокнязівської ради. +
3. Основну частину привілейованого стану складала шляхта. +
4. Шляхта поділялась на білу та чорну. –, духовенство
5. У соціальній структурі міст виділялося дві групи: бюргерство та плебс. – 3, патриціат
6. Найменшою верствою було селянство. – найчисельнішою
7. За повинностями селяни поділялись на 3 групи. +
8. Селяни-слуги були особисто вільними, за службу отримували землю і звільнялись від повинностей. +
9. Данники – це селяни, які не мали власної землі і працювали на власника. – сплачували податок
10. Тяглові селяни були завжди кріпаками. – і вільними.
11. Чинш – це особлива верства населення. – податок

12. Прикріплення селян до землі на землях, що належали Польщі, відбувалося швидше, ніж у ВКЛ. +

III. Оголошення теми, мети і завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основна частина

1. Литовські статuti

Самостійна робота з підручником – мета прийняття Статутів, внести інформацію у хронологічну таблицю.

2. **Практична робота:** у групах (прийом «Мозаїка») проаналізувати зміст I, II та III Литовських статутів, визначити їх зміст. пояснити значення. Представлення результатів роботи. Визначити особливості кожного з документів. Пояснити причини відмінностей.

V. Підсумок уроку.

Вправа «Незакінчене речення» - Навчився\лась... , дізнався\лась.... Вразило.... Не вдалося...

Домашнє завдання. Прочитати параграф 2, скласти замітку про Литовські статuti (5 речень)

СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1529, 1566, 1588 — зводи законів Великого князівства Литовського, створені на основі місц. литов., білорус., укр. (у т. ч. т. зв. руського) права та відповідної останньому суд. практики. Джерелами Статутів також були положення "Руської Правди", німецьких і польських судєбників та певні норми рим. права. Найпрогресивніші й найдосконаліші зводи законів 16 ст., на відміну від судєбників Європи та Росії (що узаконювали норми лише кримінального права), об'єднували воедино осн. положення держ., цивільного, сімейного, земельного, військ., кримінального, процесуального права і проголошували чинність уніфікованих правових норм на всій території д-ви: "Усіх у Великому князівстві Литовському єдиним правом судити належить". Декларували рівні права "шляхті і всьому поспільству і їх підданам, корінним жителям земель Великого князівства Литовського, якого б стану і походження вони не були, всі їхні права і церковні привілеї, як для осіб католицького, так і православного віросповідання". Це були перші в Європі цілком світські зводи законів, які не включали канонів церк. права. Становлячи фактично феод. конституції, що обстоювали перш за все особисті, майнові і політ. права князів і шляхти, Статuti, разом із тим, були і кодексами станового сусп-ва, містили прогресивні правові й політичні ідеї епохи Відродження: відповідальність судів перед законом, право особи на адвокатський захист, персональну відповідальність правопорушника (а не його родини), рівні права представників різних етносів, конфесій та соціальних станів, захист особистості та майнових прав жінок тощо.

Перший Старий Статут був укладений комісією на чолі з канцлером ВКЛ А.Гаштольдом і набув чинності 29 вересня 1529. Статут 1529 не був надрукований, а поширювався в рукописній формі. Невдовзі з'явилися переклади Статуту латиною

(1530) та польс. мовою (1532). Офіційно Статут 1529 іменувався: "Права писані надані державі Великому князівству Литовському, Руському, Жомойтському й іншим..." і включав 13 розділів, 244 артикули (згодом кількість артикулів було збільшено до 283). Три перші розділи Статуту 1529 були присвячені загальнодерж. (про урядування, оборону земську, повноваження урядовців, зраду, шляхетські вольності тощо) правовим нормам, п'ять наступних розділів (VI, VII, XI—XIII) регулювали кримінальні, суд. та кримінально-процесуальні правові відносини, два розділи (VIII, IX) стосувалися земельного та лісового госп-ва, а також різноманітних угідь, ще два розділи (IV, V) регулювали сімейно-шлюбні відносини, спадкове та опікунське право, один розділ (X) був присвячений цивільним правовідносинам. Статут 1529, щоб обмежити вживання різнорідних правових систем, узаконював як осн. джерело права на укр. землях та всій території ВКЛ лише затвержені великокнязівською владою норми: "судити і правувати лише тими писаними правами, які всім підданам Великого князівства дали". До сьогодні збереглося 7 примірників/списків Першого Статуту (4 — староукр./старобілорус. мовою, 2 — латиною, 1 — польською), з-поміж яких дослідники пов'язують з Україною переважно т. зв. Фірлейський список (складений у 1530-х рр., очевидно у Володимирі (нині м. Володимир-Волинський), який іменувався "Статут Старий, по-руську писаний").

Роботу над удосконаленням Старого Статуту 1529 і створенням Нового Статуту у ВКЛ планувалося розпочати 1551. Опрацьований спец. комісією (очолюваною канцлером М.Радзивіллою Чорним) новий варіант наступного Статуту був переданий для розгляду на сеймі ВКЛ 1561. Доопрацьований варіант вказаного Другого Статуту було затверджено влітку 1564 й планувалося ввести в дію з 11 листопада 1564. Через неузгодженість позицій законодавців ВКЛ щодо окремих його положень Другий Статут набув чинності лише 1 березня 1566. Другий "Статут Великого князівства Литовського 1566 року" містив 14 розділів і 367 артикулів/статей. З огляду на політ. роль шляхти Волинської землі при його укладенні Другий Статут названо "Волинським". Так іменували і ті списки Другого Статуту, які не містили другого розділу ("Про оборону земську") та були чинними на укр. землях, що після Люблінської унії 1569 відійшли до Польщі. Загалом дослідникам відомо 58 списків Другого Статуту (п'ять із них писані латиною, а чотири десятки — польс. мовою), значна частина яких пов'язана своїм походженням з Україною. Перша друкована версія Статуту 1566 побачила світ у Москві 1855. Статут 1566 чітко визначив основні повноваження верховного правителя д-ви великого князя ("господаря") і фактично здійснив адм. реформу у ВКЛ, передбачав виокремлення суд. гілки влади через функціонування повітових судів (земських судів, гродських судів, підкоморських судів), урівняв у правах князів-магнатів і шляхту, утвердив ідею станової шляхетської д-ви, уніфікував розрізнену правову термінологію та надавав абсолютний пріоритет писаному праву.

Подальше вдосконалення Статутів ВКЛ продовжувалося в перші ж роки функціонування Другого Статуту. Вже на Гродненському (1568) та Люблінському

(1569) сеймах створювалися спец. законодавчі комісії, які мали повноваження доопрацьовувати недосконалі статутіві норми. Створення нової, Третьої, редакції Статуту ВКЛ було завершено 1584. Значна кодифікаційна праця найкращих правників того часу під керівництвом канцлера А.Воловича та підканцлера Л.Сапіги дала свої результати. Третій "Статут Великого князівства Литовського... 1588 року" було затверджено 28 січня 1588 королем польс. і вел. кн. литов. Сигізмундом III Ваза. Складався з 14 розділів і 488 артикулів/статей та був пронизаний ідеями гуманізму й віротерпимості до представників різних віросповідань. Унормував повноваження великокнязівської/господарської влади та ін. владних інститутів ВКЛ (законодавчих, суд., фінансово-екон. та армії). Значно розширив положення карного, кримінально-процесуального (розділи XI—XIV), а також цивільного, шлюбно-сімейного та земельного права (розділи V—X), остаточно закріпив привілеї шляхти, унормував становище соціальних станів та етнічних категорій людності, а також юридично оформив закріпачення селян.

Загалом Статути 1529, 1566, 1588 стали підсумком кодифікаційних законотворчих процесів/ініціатив, які об'єднали в єдиній д-ві всі землі, у т. ч. й українські (до Люблінської унії 1569), ВКЛ, юридично закріпили основи сусп. і держ. ладу, а також правове становище станів і соціальних груп. Статути були укладені рус. мовою (частина дослідників називає мову Статутів староукраїнською мовою або старобілоруською мовою). Перші два з них не публікувалися і поширювалися в рукописах, а Третій Статут було видрукувано під наглядом канцлера ВКЛ Л.Сапіги друкарнею Мамоничів у Вільнюсі в листопаді 1588. Впродовж наступних дванадцяти років вийшло ще два наклади Статуту з тією ж датою (1588). З кінця 16 — поч. 17 ст. на укр. землях Другий і Третій Статути застосовувалися паралельно досить тривалий період часу, а згодом перевагу мав лише Статут 1588 видання редакції 1614. У подальшому в судово-правовій практиці застосовувався як опублікований Статут 1588, так і подальші переклади-редакції цього Статуту польс. мовою — 1614, 1619 (під цією датою тим же видавцем Л.Мамоничем було зроблено кілька накладів у різні роки), 1648 (Варшавська королів. друкарня). Наступні польськомовні видання Третього Статуту (1693, 1744, 1786) побачили світ у Віленській академічній друкарні, а наклад 1819 — у віленській друкарні А.Марциновського. Також відомі петерб. видання Статуту 1588 польс. і рос. мовами (1811) та моск. видання 1854.

Статути ВКЛ були осн. зводами законів в Україні до 1840-х рр. Упродовж цього періоду вони були перекладені, окрім названих, також франц. та нім. мовами. Стали джерелом пруських кодифікаційних проектів (кін. 16 ст.), рос. Соборного уложення 1649, укр. "Прав, по которым судится малороссийский народ" (1744) та приватних кодифікаційних проектів України: "Поцесса краткого..." (1734), "Акцесса" (1743), "Суда и расправы..." (1750), "Книги Статуту та інших прав малоросійських" (1764). В Україні на території Київської губернії, Подільської губернії та Волинської губернії дія Статутів була припинена сенатським указом від 25 червня 1840. Згідно з двома

імператорськими указами від 4 березня 1843 в Лівобережній Україні Статути були замінені Зводом законів Російської імперії (видання 1842).

Вид.: Первый или Старый Литовский статут 1529 года. В кн.: Временник императорского Московского общества истории и древностей российских, кн. 18. М., 1854; Статут Великого князьства Литовского 1588 года. Там само, кн. 19. М., 1854; Статут Великого князьства Литовского 1566 года. Там само, кн. 23. М., 1855; Статут Великого княжества Литовского 1529 г. Минск, 1960; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989; Первый Литовский Статут (тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках). Вильнюс, 1991; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Мінск, 2002 (выд. 2-ге — Мінск, 2005); Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Мінск, 2003;

Статут Великого князівства Литовського 1566 р.

РОЗДІЛ I АРТИКУЛ 1 **Всі обивателі Великого князівства Литовського єдиним правом писаним і від нас даним мають бути судимі** Наперед ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємося під тією ж присягою, яку учинили ми всім обивателям Всіх земель цього панства нашого, Великого князівства Литовського, щоб Всіх княжат, панів-рад духовних і світських, панів хоруговних, шляхту, міста і всіх підданих наших і всіх станів у цім панстві нашому, Великому князівстві Литовському, також і земель Руських: Київської, Жмудської, Волинської, Підляської та інших земель, приналежних до цього панства нашого, починаючи від вищого стану аж і до нижчого, тими єдиними правами писаними, від нас даними, судити.

АРТИКУЛ 2 **Ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємося нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо б це стосувалося і образи гідності нашої господарської; і хто теж у чому кого звинувачував, і не довів, тим сам має караний бути** Теж перерахованим прелатам, княжатам, панятам, панам-радам, духовним і світським, панам хоруговним, шляхті і містам земель Великого князівства Литовського, Руської, Київської, Жмудської, Волинської, Підляської, Смоленської, Полоцької, Вітебської, Мстиславської та інших земель Великого князівства Литовського, клянемося словом нашим господарським, що ні за чим явним або таємним оговором чи підозрою тих станів вищезгаданих, ми не будемо карати або звинувачувати будь-яким грошовим штрафом, смертною карою, в'язницею, позбавленням посади чи конфіскацією маєтку, але лише після того, як перед цим почнеться судовий розгляд; коли позивач чи відповідач особисто стануть перед судом і остаточно буде доведено їхню провину, тільки тоді вони мають бути карані покаранням, в артикулах нижчеописаних, згаданих і призначених. А якби хто теж, кого-небудь обмовляючи, вчинив це з брехні, а йшлося би про честь або про смертну

кару, або про яке інше покарання, – тоді той, хто на кого наговорює і звинувачує, а не доведе, тим покаранням сам має бути покараний.

АРТИКУЛ 3 Про образу величності господарської Про образу величності господарської так це розуміти: коли б хто змову або заворушення, або бунт учинив проти здоров'я нашого господарського, хоча би Бог утримав від того, щоб змова ця стала злочином, такий за слушним доводом, як про те нижче описано, честь, життя і майно втрачає. Також, де величність нашу ображають з тієї причини, коли б хто порушував спокій громадський, виступав проти нас, господаря, на шкоду і державі, і монету чеканив без волі нашої, а чого, Боже борони нас від смерті, так теж і потомків наших – Великих князів Литовських, від тих, хто хотів осісти на їх землях, силою опанувати ту державу – Велике князівство і господарем бути на ньому, військовий люд службовий збирав і виводив; хто б теж з ворогами порозуміння мав, листи до них або до послів проти нас, господаря і Речі Посполитої із засторогою посилав, тим неприятелям яку-небудь допомогу надавав, хоча б замок наш ворогові віддав; хто б людей ворожих до держави нашої – Великого князівства Литовського – зрадливо привів, а те б на нього слушно і справедливо було доведено таким же доводом, як нижче описано, – такий, за правом і за розсудом нашим з панами-радами нашими Великого князівства Литовського, честь і життя втрачає, і такого зрадника сини за такий вчинок батька свого негідними будуть, а маєтки того зрадника отчизні вислужені, будь-яким чином набуті, минуючи дітей і близьких, до нас, господаря, переходять. Проте жінки таких зрадників, які не знали про зраду чоловіків своїх і те доведуть присягами своїми, такі маєтки своїх батьків і материнських і придане перед вчиненням зради тієї, від чоловіків їх відписаних, не втрачають, але до маєтків батьківських не допускаються, хіба після смерті матерів своїх тільки до четвертої частини маєтків материнських допускатися будуть.

АРТИКУЛ 4 Про образу величності господарської Теж, коли б хто якого-небудь стану підозрювався у тому, що величність нашу господарську образив, такому жодний привілей, ані знатність, ані достоїнство не мають допомогти, ані захистити від притягнення до суду, тільки тоді, коли правом буде доведено, що не має караний бути. А хто би в час той [перед вчинком], славлячи Бога і господаря свого, і Річ Посполиту, чесно попередив або розповів, підвищення гідний буде. А за обмову світлої персони нашої господарської за доводом слушним починається справа і судом маємо карати в залежності від тяжкості вчинку і слів, проте, з ласки нашої господарської, ані честі, ані життя, ані маєтку відняттям за те карати не будемо; також у тому вчинкові, коли ображають величність нашу господарську, де йдеться про честь і про життя, таких шляхтичів, підданих наших, ніде в іншому місці, лише у тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, на сеймах вальних тутешнього панства, ми, господар, з панами-радами нашими, судити згідно з вчинком їх тим покаранням, як вище описано, карати маємо.

АРТИКУЛ 5 Про образу величності господарської такий довід, а не інакший має бути

Як у кожному вчинку, за який смертю карають, існує потреба доказів явних і ясних, так і в образі величності нашої доносом за обмовою чи вигадкою маємо це на підданих наших поширювати; але хто кого в образі гідності звинувачує, має довести показаннями свідків, віри гідними і непідозрюваними людьми від шляхти та їх присягою. А якби хто кого обмовив у тому вчинку і злословив би на нього, і нам, господарю, на шкоду здоров'ю робив або державу зрадити і до швидкого занепаду привести хотів, і на те це зробив і готував, – такий донощик, якщо б таким же ясним свідченням не довів, сам відсудженням поштивості і смертю має бути покараний.

АРТИКУЛ 12 Хто б листа або печатки наші підробляв, чим має бути покараний

Коли б хто листи або печатки наші підробляв або на кшталт руки нашої, а також канцелярських писарів наших цієї держави підписував, або хто б печатки наші збирав і в себе ховав і їх використовував, – такий, за показаннями слухними і наявністю певних доказів, нічим іншим, тільки вогнем караний має бути. До того ж, якби хто печатки та виписки урядові виправляв, тестаменти на

заставу підробляв або, відриваючи печатки від листів, до інших приробляв, на орість своєю і на шкоду стороні протилежній, і це правдою було, – той ту річ, про яку в листах йдеться, і всі свої права втрачає і смертю передусім покараний має бути. А хто б підроблені листи на якусь річ набути показав, які по чийсь смерті з майном або чимось іншим до рук його прийшли і якими користувався той ближній, – на тому присягнути, якщо такі листи отримані після смерті тих, від кого вони йому дісталися з майном або якоюсь іншою річчю, про яку йдеться, відтепер має право розпоряджатися і до листа звертатися, який хоча і незаконний, але це не доведено.

АРТИКУЛ 17 Усі у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському

єдиним правом судимі бути мають Уставуємо теж і вічно і неодмінно мати хочемо, аби всі піддані наші всіх станів, як багатого, так і убогого, починаючи від княжат, панів-рад, духовних і світських, панів хоруговних і шляхти, аж до нижчого стану, єдиним цим правом, від нас даним, були судимі; і всякі справи, починаючи від поштивості, життя, достоїнств, майна, маєтків, всяких справ земельних, рухомих та нерухомих, аж до найменшої справи, і не іншим правом, але цим статутом, від нас даним, мають бути судимі. Також і чужоземці і заграничники Великого князівства приїжджі, і яким іншим чином прибулі люди, тим же правом мають бути судимі і на таких врядах, де злочин здійснять.

РОЗДІЛ II АРТИКУЛ 1 Про повинності, як [їх] всі обивателі Великого

князівства Литовського чинити мають Уставуємо теж, зі схваленням рад наших загальних і всіх станів підданих панства нашого, Великого князівства, щоб кожний князь і пан духовний, і теж дворянин, боярин, і вдови кожні та інші стани, і татари наші, так і міщани міст наших, маючи земський маєток і літа повні маючи, в разі потреби, з нами і потомками нашими або при гетьманах наших, повинні будуть особисто війну служити і споряджати на службу військову, коли б у тому була потреба, згідно з ухвалою земських сеймів наших Великого князівства, яка на той час буде потреба, тобто і похожих з маєтків людей, якщо буде потреба, отчизних,

вислужених і куплених. А вдови і сироти, і діти неповнолітні мають виставляти, згідно з розмірами маєтків своїх, таким чином; має бути виставлений воїн зі всім на добром коні, щоб кінь коштував не менше восьми кіп грошей литовських, а на нім сукня кольорова, панцир, приблиця 168, меч, щит дерев'яний з прапорцем кольоровим. А який би боярин або міщанин не мав у своєму маєтку людей так багато, як встановлено буде, той сам має їхати і служити; так теж який не має, пішки іде з рушницею або з рогатиною, і на місці, вказаному у листах наших або гетьмана нашого великого, має особисто кожний становитися і записатися, і дати можливість гетьману нашому великому бути готовим на той день, який через нас або через гетьмана нашого до того перепису буде встановлений і проголошений. А якби було декілька братів невиділених, тоді брати мають, між собою гідного повнолітнього вибравши, послати, який з маєтку неділеного має війну служити тим же звичаєм, як вище описано. А хто б від нас, господаря, держав який маєток наш в заставі, тоді той не повинен буде виставляти на військову службу. Хочемо теж мати і уставуємо, аби піддані наші всі міщани, при загальній потребі, з іншими людьми нашими війну служили або з дозволу нашого, згідно з постановою нашою, на війну виставляли. А якби хто з тих підданих наших, шляхти і лицарства всякого стану, також маючи маєток земський, війни не служив або, приїхавши, в термін установлений не записався, а хоча б і записався, а шикування не чекав, або шикувавшись, без волі нашої або від гетьмана нашого великого геть поїхав, – той маєток свій втрачає як такий, що війни не служив. І до того ж, кожного гетьмана великого, ми, господар, обіцяємо цю посаду (тобто гетьманство) гідним і досвідченим людям народу шляхетського, уродженим стародавнім тутешнього панства, Великого князівства Литовського давати, і те місце засаджувати.

РОЗДІЛ III АРТИКУЛ I Про примноження Великого князівства Литовського

Ми, господар, обіцяємо теж і зобов'язуємося за себе і за потомків наших, великих князів литовських, під тією ж присягою нашою, яку вчинили всім обивателям всіх земель Великого князівства Литовського і всіх земель, до нього здавна і тепер належачих, у славі, титулах, столиці, благородстві і владі, і багатстві, верховенстві, і в інших всіх належностях і в границях – ні в чому не зменшувати і в усьому примножувати. І хоча би Господь Бог, з ласки своєї святої, нам, господарю, дозволив здобути [іншу державу], панства Литовського князів і панів-рад, духовних і світських, і всіх вряників земських і двірних, шляхту, лицарство і всіх інших станів ні в чому тому не понижати, але від всякого послаблення і пониження, згідно зі славною пам'яттю предків наших, Великих князів Литовських, за щасливого панування свого чинити, охороняти і захищати будемо, з Божою поміччю, стараючись про примноження і піднесення цього панства і всіх станів, достоїнності, оздоб і вигод з найбільшою пильністю і старанням нашим.

АРТИКУЛ 9 Що посад, врядів у спадок чужоземцям давано бути не має Так теж ми, господар, обіцяємо і зобов'язуємось під присягою нашою, яку учинили Великому князівству Литовському і всім станам і обивателям його, беручи те із статуту старого, пана отця нашого, короля його милості цьому панству, Великому князівству

Литовському, даного 169, і тут викладаючи і на те дозволяючи, що в тому панстві, Великому князівстві Литовському і в усіх землях, йому належних, посад, духовних і світських, міст, дворів і ґрунтів, староств в держання і користування і назавжди жодним чужоземцям і заграничникам, ані сусідам цього панства давати не маємо; але те все ми і потомки наші, великі князі литовські, давати будемо повинні тільки Литві і Русі, родичам старожитнім і уродженцям Великого князівства Литовського та інших земель, цьому Великому князівству належних. А хто б з чужоземців, заграничників і сусідів цього панства і всіх земель, йому належних, бажав що з того випросити, взяти і у володіння вступити, і коли йому нагадають про віддачу, того zarazом не віддав, – тоді маєтність його вся має бути взята до столу і скарбу нашого Великого князівства Литовського. А хоча б хто чужого народу за свої заслуги у цій державі прийшов до осілості, з ласки і надання нашого або яким іншим чином, – тоді такі тільки осілості того уживати мають, будучи звичайним обивателем Великого князівства і служачи службу земську тому ж панству. Але на посади і всякий вряд, духовний і світський, не має бути обраний, ані від нас, господаря, поставлений, тільки здавна від предків своїх уродженець Великого князівства Литовського, литвин і русин. А коли б одержав чужого народу чоловік який яку-небудь посаду духовну чи світську, всупереч цьому статуту, і нагаданий про те, віддати не хотів, – тоді такий маєтність свою на нас, великого князя литовського, втрачає, те ж саме і в статуті суддівському польському є описано.

АРТИКУЛ 10 Посади й вряди не мають бути порушені

Теж обіцяємо і хочемо навіки мати, аби пани-ради наші, як духовні, так і світські, і всі інші врядники наші, земські і двірні, у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, були на всяких посадах і у поштивості збережені, згідно з давнім звичаєм і кожний згідно знатності і місця свого. А що стосується підсудності і справ їх судових – у тому вони мають дотримуватися і виконувати, як нижче в цьому статуті є описано.

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про шляхту

РОЗДІЛ I АРТИКУЛ 16 Про спори земельні між маєтками нашими князівськими, панськими, шляхетськими, ми, господар, єдиним тим правом судити маємо Те ж ми, господар, обіцяємо і хочемо аби те через нас і потомків наших земельні спори завжди нами вирішувалися, навіть якби ці спори стосувалися земель маєтків наших і маєтків, які вийшли з володінь наших, що їх у власності маємо ми і потомки наші, великі князі литовські, тим же єдиним правом, як і піддані наші Великого князівства судитися, і не інакше, чії докази будуть переконливішими згідно з правом, той до доказування має бути допущений.

АРТИКУЛ 26 Про надання мита шляхті Теж з ласки або доброти нашої господарської, князям, панам-радам, духовним і світським, шляхті в цьому панстві нашому ту вольність на водах, на дорогах, тобто сухоходом і водним шляхом на торгах, на мостах, так і в маєтках наших, спускати і продавати з їх власних гумен, кожному ним вирощене збіжжя, а не куплене, від того мито не має бути даване; так

теж і від підвод шляхетських, які з їх речами, власним збіжжям і стаціями ходять, від того всього мито і мостове братися не має. А якби що з купленого збіжжя та інших речей при тому мав, від того мито має платити. А платити особисто, а де б їх самих при тому не було, тоді слуги їх або справці, від них для того послані, віри гідні, на митах наших головних мають присягнути, що [з того] є дійсно роботою його домашньою, а що теж прикуплене, а підводи мають без присяги бути пропущені тільки за листами і печатками їх, таким же чином і лісні товари, і від всього господарства домашньою роботою мають вважатися і безмитно пропущені бути. А на мостах старожитніх, де перед тим що буде давано, тільки від підвод таких, які збіжжя на продаж везуть, також, згідно з стародавнім звичаєм мають [мито] давати.

РОЗДІЛ II АРТИКУЛ 2 Про постанову оборони земської тільки на сеймі Обіцяємо і уставуємо, навіки бути, що коли буде потреба проти якого неприятеля нашого в обороні земській в цьому панстві нашому, Великому князівству Литовському, або війну вести, тоді ми самі, господар, або і з пани-радами нашими не маємо і не можемо того учинити, ані сребщизни і виплат ніяких устанавлювати, доти перший сейм великий вальний, скликаний у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, на який за вказівкою і листами нашими будуть повинні всі княжата і пани-рада, духовні і світські, маршалки й інші врядники земські і двірні, пани хоруговні, послы земські повітові з'їхатися; теж на той час, на сеймі великому вальному зі всіма радами нашими і зі всіма княжатами і панятами, і зі всім лицарством порадою і з дозволу їх маємо такі справи вирішувати, а не інакше. А якби де б від якого неприятеля нашого яке раптове вторгнення було в це панство наше, Велике князівство, тоді і без сейму, тільки за листами нашими, а за відсутності нашої – за листами панів-рад наших, гетьмана нашого великого, мають всі князі і піддані наші, військовозобов'язані, на час і місце призначене їхати, як на напад, і те з милості Речі Посполитої, обороняючи себе, своїх жон і дітей, маєтності батьківщини своєї.

АРТИКУЛ 4 Про маєтки заставні, хто з них службу земську служити має

Теж уставуємо, якби який шляхтич або пан, хто закупить [маєток] і в держанні буде [мати], службу земську з того виставляти має. Але якби той собі у записі заставному утаїв; а той, хто заставить тим описом своїм, те б подав, що сам з того маєтку службу земську служити має; і той, хто закупив, у тому вільний буде. А якщо хто за таким звичаєм, якби той, хто закуповує, мав осілість, і може службу земську сам служити, а якби осілості якої і господарства не міг мати, – тоді насамперед той, хто закуповує і вживає, сам з тієї купівлі має службу земську служити.

АРТИКУЛ 6 Про зібрання і тягнення шляхти на війну

Теж ми, господар, для впорядкованого тягнення на війну, аби у тому шкоди не було людям, так уставуємо, що де за потребою земською буде від нас і паніврад або гетьмана всієї землі наказано на військову службу їхати, – і тоді хорунжий, повідомивши про те шляхту, кожний у своєму повіті, має виїхати сам у поле і наказати до себе всім повітникам своїм, за три дні перед тягненням, з повіту з'їхатися; а вони будуть повинні і до війська до нього не відмовляючись їхати, на той час і на те місце,

яке їм від нас дане і призначене буде, з поштами своїми, як на війну служити, повинні з'їхатися. І там же хорунжому, зібравшись з ними і маючи про кожного з них добру відомість, і всі разом мають вирушити з ними до каштеляна, давши про себе наперед знати, де б повинні до нього приєднатися; і там, з каштеляном з'їхавшись, хорунжий цього повіту шляхту віддати і доповісти каштеляну, і ознайомити має, про всіх сповна і хто є. А де, в якому повіті, каштеляна нема – іти до маршалка, який в тому таку ж силу мати буде, як і кашелян. І коли вже з каштеляном зберуться хорунжі зі шляхтою, тоді всі разом під каштеляновою або маршалковою рукою тягнутися мають до воєводи того воєводства; і там кашелян або маршалок з хорунжим мають здати і описати шляхту воєводі, кого нема і з якої причини. Вже всі ті, як панове-воєводи, і кашеляни, і маршалки з хорунжими мають тягнутися на місце, нами і панами-радами нашими призначене, або гетьману, де вказано буде, і в одному місці завжди при воєводі становитися, а не порізно, будучи в слухнянстві і під рукою панів-воєвод своїх. А в тому тягненні воєвода має те з пильністю стерегти і боронити повинен, аби повітники його нікому ніякої шкоди, у дорозі і на постої стоячи, ні в чому не чинили, але собі і коням своїм, за гроші торгом, а не уставою харчі купували; а який би, всупереч наказу, смів кому яку шкоду вчинити, тоді воєвода або кашелян, доки до пана гетьмана не дійдуть, мають їм з такими правосуддя вчинити і стягнення з винного і з маєтності його zarazом, не зволікаючи, робити, а повітники, шляхта, буде у нього повинні у всьому тому, як вище описано, слухняними бути, а проти неслухняних і впертих так само повинні робити і карати їх мають, застосувавши до нього право, і що за правом заслужить, те стерпить.

РОЗДІЛ Ш АРТИКУЛ 7 Аби шляхтич безправно не був затриманий, ані посаджений

Теж обіцяємо і навіки мати хочемо ми, господар, і потомки наші, що все лицарство, шляхту Великого князівства, при вольностях звиклих, які від нас, господаря і від предків наших, їм дані, будемо повинні зберігати і дотримуватися. Теж кожний шляхтич осілий, згідно з правом не притягнутий і не звинувачений судом, нами, господарем, і кожним врядом, затриманий і до в'язниці посаджений бути не має.

АРТИКУЛ 8 Аби пани шляхту про поштивість їх самі не судили Так уставуємо, що княжата і пани-рада наша, шляхту і кожного з лицарства нашого, яку теж шляхту нашу в служінні у себе тримають, не мають самі про поштивість судити, крім нас; бо той суд нікому іншому не належить, тільки господарю. А що стосується злочинства, вбивства та інших справ злочинних – те вільні будуть панове їх над ними, посадивши при собі шляхту, людей добрих, правосуддя чинити, і в чому би був хто судом поконаний, тоді той за проступок свій терпіти і покараний має бути, навіть і смертю.

АРТИКУЛ 12 Про дотримання старих устав, а нових без сейму вального не встановлювати

Теж вказуємо: всі привілеї земські стародавні і нові, від нас надані, вольності і звичай добрий стародавній, цим статутом нашим, зберігати і ні в чому не порушувати, а нового нічого не встановлювати. А якби була б до того потреба що нового додати на

користь державі, тоді того не маємо чинити, ані устав жодних приймати, а тільки на вальному сеймі цього панства нашого і в тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, з відома і згоди рад наших і схвалення всіх земель цього панства нашого.

АРТИКУЛ 15 Людей простих над шляхтою не підвищувати Теж простих людей над шляхтою не підвищувати, на посади їх призначати і врядів наших простим людям давати не маємо, а шляхті, кожному лицарському чоловіку, уродженому тутешнього панства нашого, Великого князівства Литовського, ми, господар, з ласки нашої господарської за службою, за корисністю їх, нам, господарю, обіцяємо їх, згідно з придатністю, посадами і врядами забезпечувати і в службах наших зберігати, як вірних наших підданих.

АРТИКУЛ 16 Про доведення шляхетства Уставуємо теж, якби хто кому сказав, що той не шляхтич, тоді той, хто це доводить, має поставити з батька і матері двох шляхтичів спадкових, і на те їм присягнути, що він є спадковим і справжнім шляхтичем. А якщо буде, що рід перевівся, а він би тутешнього панства нашого тубільцем був, тоді від бояр, шляхти околичної має поставити двох шляхтичів, які мають при ньому присягнути, що він є з роду шляхтичів. Якби теж який шляхтич нешляхтянку, жону собі мав, тоді жону і дітей своїх, з нею набутих, собою і шляхетством своїм ошляхтить, і такі жони і діти їх за справжніх шляхтичів бути мають. А коли б така жона була за шляхтичем, а потім пішла за просту людину, а не за шляхтича; тоді та поштивість свою шляхетську втрачає, і в такому стані бути має, як і муж її, за ким в той час буде, а дітям тим, яких з першим мужем своїм, шляхтичем, набула, те шкодити не буде, тільки б не ремеслом, і не шинком жили і локтями не міряли, проте, і такий, який би шинок і ремесло міське, холопське покинув і залишив, і поступків шляхетських і лицарських наслідував, тоді такий за шляхтича визнаний бути має.

АРТИКУЛ 20 Про шляхту, яка у місті осілість прийняла Теж уставуємо, що коли б шляхтич, занехаявши маєтки шляхетські, і шукаючи користі, пішов би собі до міста і мешкаючи там, торг міський ведучи або шинок у домі маючи, або ремеслом займаючись, занехаявши на той час шляхетство своє, згідно з уставою, нижче в артикулі описаною, – тоді сини такого, коли б потім шинком і ремеслом міським обходитись не хотіли і локтем не міряли, а наслідували вчинків лицарських предків своїх, такі мають бути за справжню шляхту визнані.

АРТИКУЛ 21 Про простих людей, які підвищення честі і стану за здібностями і заслугами можуть мати [Підвищення честі і стану] кожного, власне, рукам і розпорядженню верховенства нашого господарського належить, і теж оберігаючи від всякого заповнення стану шляхетського людьми простого стану, окрім особливої ласки і дарування від зверхності нашої господарської, вольності, привілеїв, стану шляхетського, сам собі привласнювати і ніяким чином їх вживати не може.

АРТИКУЛ 36 Хто що за короля Казимира, і за Александра, і за батька нашого, короля його милості Сигізмунда⁴, мав в держанні, той вічно має держати

Хочемо теж мати і уставуємо, аби всі піддані наші, як духовні, так і світські, княжата і пани, і вся шляхта, які маєтки свої отчизні, вислужені і куплені, і які яким іншим чином набуті, за предків наших, славної пам'яті короля Казимира або дядька нашого – короля Александра, так теж і за батька нашого, короля його милості Сигізмунда I, за нашого щасливого панування, спокійно держали, – ті мають такі маєтки вічно спокійно держати, від цих часів і на майбутні часи вживати вони самі і потомки їхні, якби навіть на те належних листів не мали.

РОЗДІЛ XI АРТИКУЛ 13 Про звади шляхетські Хто б кому руку або ногу утяв, або око, губу, зуби, вухо відтяв, за кожний такий член по п'ятдесят кіп грошей належить платити і двадцять і чотири тижні у замку у в'язниці сидіти. А хто б обидві руки чи обидві ноги, чи обидва вуха відтяв, або обидва ока, тоді має заплатити головщизну, як за вбивство людини: сто кіп грошей, а рік і шість тижнів має у в'язниці сидіти. А якби заподіяв людині таке поранення, через яке б з рани кістки довелося виймати, тоді має заплатити тридцять кіп грошей. А якби заподіяв поранення, через яке той онімів, хоча б вигоївся, тоді має сто кіп грошей, як головщизну, платити і рік та шість тижнів відсидіти у в'язниці. А якщо рана буде на обличчі – сорок кіп грошей належить. А коли б по щоці когось вдарив, бороду рвав, тоді за те все по дванадцять рублів грошей належить платити. А коли би бив києм шляхтича – сорок кіп грошей має заплатити. А за білі голови⁵ шляхетські, як головщизну, так і відшкодування, має виплачувати у подвійному розмірі. Таким же чином належить відшкодування шляхетське виплачувати за жон і дітей шляхетських, якщо вінчаних жон мають.

АРТИКУЛ 18 Якби слуга вбив або поранив свого пана Теж уставуємо, якби який слуга, взявши перед себе злий умисел, пана свого вбив або поранив, такий зрадник має бути жорстоко страчений. А якби не вбив і не поранив, але зброю проти пана свого дістав, такий руку втрачає.

АРТИКУЛ 23 Якби шляхтич по дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича Уставуємо, що якби шляхтич скоїв по дорозі розбійний напад на шляхтича і той, кого було пограбовано, пізнав того, хто напав, в обличчя, і перед врядом того ж часу, рани свої показавши, вказав на особу нападника, а потім, притягнувши його до суду, після показу ран своїх, повинен сам перший із шістьма шляхтичами присягнути, що то він напад скоїв. А коли присягне, [то] того має бути страчено як розбійника. А якби скаржник із шістьма свідками присягнути не міг, тоді той звинувачений також сам із шістьма шляхтичами має присягнутися, що то не він той напад вчинив. А якщо не матиме з ким у тому присягнути, то скаржник має із двома свідками сам третій присягнутися у тому, що то саме цей йому рани і шкоду заподіяв. А якби по дорозі між ними сварка здійснилася, а грабунку жодного не було і скаржник звинуватив іншого у розбійному нападі, тоді той тільки за рани за доказами повинен заплатити, а через такий напад страченим бути не має.

РОЗДІЛ XIV АРТИКУЛ 8 Про шляхтича неповнолітнього

Якби трапилось, що шляхтич років чотирнадцяти і не більше звинувачувався у злочинстві або приведений був за злочинство з поличним до в'язниці, тоді такому, за

молодістю років його не має бути поличеноб як за злодійство, і [він] не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі, з його частини маєтку повинні з нав'язкою платити, і як заплатять, то те поштивості його шкодити не має; а як не буде чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив. Так само треба це розуміти і щодо простих людей, дітей неповнолітніх. Проте якщо і такий хлопець неповнолітній кілька разів на злодійстві і з поличним був впійманий, таких вряд має карати на свій розсуд.

АРТИКУЛ 18 Про неповоляного шляхтича

Також уставуємо, коли б якого шляхтича не безпідставно, але за причиною слушною у злодійстві звинуватили, тоді той звинувачений від того має відвестися присягою своєю тілесною. Також повторно, коли б того шляхтича в тому ж і таким же чином звинуватили, тоді підозрюваний має сам особисто і з двома шляхтичами, йому рівними, це присягою відвести. Третій раз коли б того шляхтича таким же чином звинуватили б, тоді підозрюваний сам особисто і з шістьма шляхтичами має присягнути і бути виправданим. Проте коли б вчетверте того ж шляхтича у тому ж звинуватили, тоді підозрюваний вже не має ухилятися від суду, але проти нього докази дати під присягою має потерпілий з двома шляхтичами, йому рівними, і судом за слушним доводом [звинувачений] має бути покараний згідно з виною і злочиним своїм.

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про духовенство

РОЗДІЛ ІІІ АРТИКУЛ 26 Про виклик світських до духовного суду Теж уставуємо, що єпископи і всі прелати стану духовного і їх посередники: княжат, панів і всієї шляхти, лицарства, міщан і всіх підданих наших як шляхетських, не мають нікого у своїх справах до духовного суду про світські справи позивати; так і сама шляхта, міщани і всі піддані наші і теж піддані шляхетські будь-якого стану не мають до духовного суду звертатись і позивати про справи світські, під закладом сторони, позваній двадцятьма рублями грошей і з відшкодуванням витрат всіх у подвійному розмірі, а що до духовного суду належати і відноситись буде, те у духовному суді розглянуто і суджено бути має.

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. про селян

РОЗДІЛ ІХ АРТИКУЛ 18 У чужої людини не має ніхто землі купувати без волі пана її

Теж уставуємо, що не повинен жоден боярин чи інша людина у чужої людини землю купувати без волі пана її. А якби хто у чужої людини землю без волі пана її купив і що-небудь на ній посіяв, тоді те посіяне і гроші втрачає. А та людина, чия земля, має без виплати грошей всю землю до рук прибрати; а він [хто купив] і з тієї людини, в якій землю купив, і з посередника, через чий руки гроші давав, грошей стягнути не може, оскільки він те вчинив всупереч закону нашому. Також і чужу людину не має ніхто купувати без волі пана.

АРТИКУЛ 19 Якщо люди приходять на волю і, відсидівши волю, тікають геть

Уставуємо, якби людина вільна прийшла до якогось князя або пана, чи зем'янина і сіла на волю, і, відсидівши, волю хотіла податися геть, тоді має спершу відслужити тому панові своєму стільки, скільки на волі сиділа, а після цього може йти геть. А якщо б не хотіла стільки відслужити, тоді має грошима заплатити: за кожний тиждень

по шість грошей. А якщо вона, відсидівши волю, втекла до будь-кого іншого, тоді той, до кого втече, має її йому видати не інакше як отчича. А якби на повідомлення цього пана тієї людини видати не хотів, і та людина потім від нього втекла геть, а це буде доведено судом, тоді за неї має платити: за кожний тиждень, скільки на волі сиділа і не працювала, – по шість грошей.

РОЗДІЛ XII АРТИКУЛ 1 Про головщизну і нав'язки людей простого стану

Головщизна панцирному слuzі – п'ятдесят кіп грошей, путному слuzі – тридцять кіп грошей, бортнику – двадцять п'ять кіп грошей, тяглому – двадцять кіп грошей, паробку – десять кіп грошей, а жона їх – подвійно. А нав'язка панцирному слuzі – шість рублів грошей, бортнику – два рублі грошей, тяглому – рубль грошей, паробку – полтина грошей, а жонам їх – подвійно; а жінці, яка мужа не має і не мала – полтина грошей.

АРТИКУЛ 2 Головщизна і нав'язки тивунам, ключникам, війтам, старцям, лавникам сільським Тивуну, ключнику, війту, старцю головщизна – сорок кіп грошей, а якби невільник у якомусь з тих в'язів був, тоді йому у в'язі головщизни двадцять кіп грошей і нав'язки – рубль грошей. А якби у ключництві або у війтівстві який шляхтич був, такому головщизна має бути згідно зі станом шляхетським. А нав'язка тивуну, ключнику, війту, старцю – по три рублі грошей, а лавнику – два рублі грошей.

АРТИКУЛ 13 Невільники мають бути з трьох причин Теж уставуємо, що невільники мають бути з трьох причин: по-перше, які здавна у неволі або з невільних народяться; по-друге, які в полон взяті у землях неприятельських, по-третє, які самі у неволю піддалися; і хто б, знаючи, що жінка невільна, її за дружину взяв, хоча б і чоловік вільний, тоді такий сам і діти їхні у неволі бути мають. А якби, не знавши, одружилися, і один з них, бувши вільним, не схотів би у тому [у неволі] бути, тоді того ж часу мають звернутися до суду духовного, згідно з яким їх мають розлучити, а по розлученні такий вільний має зостатися вільним, а невільний – невільним.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1529 ГОДА РАЗДЕЛ ТРЕТИЙ О ВОЛЬНОСТЯХ ШЛЯХТЫ И О РАСШИРЕНИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

1. Великий князь обязуется государство его милости Великое княжество Литовское и панов рад ни в чем не принижать Также если господь бог соблаговолит даровать нам иное государство или королевство, то мы не только ни в чем не принизим государство наше, Великое княжество Литовское, и наших радных, но будем охранять его от всякого поношения и унижения, как это делал славной памяти отец наш во время своего счастливого царствования.

2. Великий князь обязуется расширять Великое княжество Литовское и, что незаконно отобрано, возвратить государству Также владения того Великого княжества Литовского не уменьшим, а то, что будет несправедливо отторгнуто и неправильно взято и испрошено, к владениям того княжества возвратим и возвратить желаем.

3. Чужеземцам не должны быть жалованы держания и звания Также обязуемся и обещаем, что в наших землях того Великого княжества ни мы, ни наши потомки никому из чужестранцев не будем давать в собственность и в держание земель, замков, городов и каких-либо званий и чинов, но только местным уроженцам тех земель названного выше нашего Великого княжества.

4. Старые должности должны быть сохранены Также постановляем: несмотря на то что мы дали писанные законы землям Великого княжества Литовского, однако ничем не умаляем старых должностей Виленского и Трокского воеводств и других, воевод и каштелянов, и канцлерства, маршалства земского и маршалства дворного, старост и врадников наших; каждый из них в своем повете должен выполнять свои обязанности: судить, управлять, посылать своих децких и должности свои исполнять соответственно давнему обычаю; только судить должны по этим писанным законам.

5. Держания не должны отниматься по заочному обвинению Также державцы дворов наших и тивуны по заочному обвинению не должны нами лишаться своих должностей. Но если бы кто-нибудь из врадников был обвинен перед нами как расточитель и причинивший вред двору нашему, то обе стороны должны лично явиться перед нами. После того как стороны будут выслушаны, виновный понесет заслуженное наказание. А без вины держания отнимать не будем.

6. Великий князь обязуется сохранять все старые постановления, а новые принимать с панам радой

Также все, касающееся сохранения земских привилеев и обычаев, которые в тех привилеях описаны, подтверждены и установлены, или постановления новых и увеличения их числа, что содействовало бы пашей и государства пользе, будем решать и выполнять только в духе старого времени, а также с ведома, совета и согласия наших рад Великого княжества Литовского.

7. Его милость великий князь обязуется сохранить в целостности вольности княжат, панят, шляхтичей и мещан Обязуемся своим великокняжеским именем сохранить за всей

шляхтой, княжатами, панами хоруговными и всеми простыми боярами, мещанами и их людьми свободы и вольности, данные им как нашими предками, так и нами.

8. Великий князь разрешает всем свободно выезжать из Великого княжества для обучения рыцарскому делу во всякие земли, кроме земель неприятельских. Также соизволяем, чтобы указанные выше княжата и паны хоруговные, шляхтичи и бояре могли совершенно свободно выезжать из тех наших земель Великого княжества и иных для приискания себе лучшей доли и обучения рыцарскому делу во всякие земли, кроме земель неприятелей наших. Однако в отсутствие выехавших, как и при них, наша служба с их имений не должна приостанавливаться, но должна выполняться для нас и наших потомков, сколько бы раз ни понадобилось в соответствии с земским постановлением. Если бы уехал сын по рыцарскому делу, оставив отца, а отец умер, не оставив после себя опекуна над имением, тогда мы, великий князь, должны над теми имениями назначить опекуна, который бы выполнял земскую службу; неприехавшие сын или брат имения не теряют.

9. По смерти отцов дети, сыновья и дочери, не могут быть лишены наследственных владений. По смерти отцов дети, сыновья и дочери, не должны быть лишены имений, полученных в наследство от отца и деда, но эти имения в соответствии с законом они сами со своими потомками получают в полное владение и как княжата и паны хоруговные, шляхтичи и мещане Великого княжества Литовского ими владеют и извлекают из них пользу.

10. Простых людей великий князь не должен возвышать над шляхтичами. Также мы не должны нешляхтичей возвышать над шляхтичами, а сохранять всех шляхтичей в их достоинстве.

11. О доказательстве шляхетства. Также постановляем: если бы кто кому сказал, что тот не шляхтич, тогда тот, кто доказывает шляхетство, должен представить со стороны отца и матери двух шляхтичей, а те должны присягнуть. Если бы его род прекратился, но он местный уроженец, тогда он должен поставить окрестных бояр-шляхту, которые бы знали, что он шляхтич. И те бояре, которых он поставит, должны вместе с ним присягнуть, что он по происхождению шляхтич. А если бы какой-либо чужеземец был человеком приезжим, тогда он должен поехать в свою страну, откуда он, и там перед властями должен доказать свое шляхетство и привезти от властей листы с печатями, доказывая свое шляхетство. Но если бы с той страной, откуда он, была война, тогда он должен поставить двух шляхтичей с тех мест, откуда он, и те должны вместе с ним присягнуть, что он по происхождению шляхтич; этим он и докажет шляхетство.

12. Если бы кто кого оскорбил, назвав его незаконнорожденным. Также постановляем: если бы кто кому сказал: «Ты внебрачный сын», — но этого бы не доказал, то приказываем, что тот должен эту клевету отвести перед судом такими словами: «Что я говорил про тебя, будто ты внебрачный сын, я про тебя говорил, как пес». А вот каким образом должно доказываться внебрачное происхождение: если бы его собственный отец отказался от него и заявил, что это не его сын, или записал это в завещании, лишая его наследства, или имел его от невенчанной жены, тогда такой человек должен

быть признан действительно незаконнорожденным, и других доказательств не требуется. Однако отец, женившись вторично, не должен лишать своего сына наследства и объявлять его незаконнорожденным, если при жизни матери считал его своим сыном.

13. Если бы кто опорочил кого-либо, отрицая его шляхетство, а потом отрекся от своих слов

Если бы какой-либо шляхтич отрицал шляхетство другого и за это был привлечен к суду, то постановляем: если порочивший шляхетство другого, будучи привлеченным к суду, не подтвердил этого, тогда тому, чье шляхетство опорочено, это не вредит, и он не обязан перед судом доказывать свое шляхетство.

14. О побоях, нанесенных шляхтичу, и о том, кто бил Если бы шляхтич побил шляхтича, тогда в соответствии с законом должен уплатить двенадцать рублей грошей. Если же на шляхтича поднимет руку, побьет его и окровавит простой крестьянин или мещанин, а шляхтич бы то доказал, тогда крестьянин или мещанин должен быть наказан только отсечением руки, а не чем иным, за исключением, если бы тот мещанин был радным. А если мещанин был бы радным и побил шляхтича, тогда также должен уплатить двенадцать рублей грошей, а руки не теряет.

15. Если бы шляхтич выслужил у пана или князя имение и хотел с этим имением уйти Если бы кто-нибудь из наших подданных у кого-либо из княжат или панят, или у кого иного выслужил недвижимое имущество и захотел уйти, то в соответствии с листами, на то ему данными, оставив имение своему господину или его потомкам, он сам и его потомки могут свободно уйти, куда хотят, за исключением того случая, если в данных ему листах было сказано, что он мог бы с этим имением служить, кому хочет. И если бы кто такой лист хотел дать своему слуге, то должен, созвав посторонних людей достойных, дать его за своей печатью и за печатями и надлежащим свидетельством этих людей. Кроме того, этот пан лично или в письменной форме должен нас просить, чтобы мы ему это утвердили. Такой лист будет иметь силу. Если бы после смерти того пана, от которого слуга за службу получил имение, дети того пана захотели делиться, а тот слуга во время раздела не заявил о полученном и листа не показал, или пан отданное слуге у нас нашим листом не подтвердил, то после раздела такой лист не должен иметь силы, потому что слуга о нем умолчал; и то имение отходит к наследнику, а слуга должен служить за имение тому, кому оно достанется по разделу. Если же не хотел бы ему служить, то должен отдать имение со всем тем, с чем ему было дано; а сам он свободно может уйти со всем своим движимым имуществом.

16. Как должен быть наказан тот, кто бы отнесся без уважения к листам наших воевод, старост и державцев Также постановляем: если бы кто-либо отнесся без уважения к грамотам наших воевод, старост и державцев или избил бы слугу нашего или бросил грамоту, тот должен уплатить штраф так, как за насилие: двенадцать рублен грошей; а этому слуге возмещение в соответствии с его происхождением, если на то будет судебное решение.

Литовський статут 1588 року

Статут великого князівства Литовського від найсвітлішого господаря короля його милості Жикгимонта Третього на коронації в Кракові виданий року 1588.

Дивіться, що маєте чинити, бо не чините суд людський, а суд Божий. Як кого засудите — все на вашій совісті буде. Нехай завжди з вами буде страх Божий. І чиніть усе щиро, бо немає перед Господом Богом нашим неправди, а ні правдивих людей... Даруйте справедливість землі, у якій чините суд. Хто любить неправду, той ненавидить душу свою. Правдиво судіть, сини людські.

Розділ перший — про нашу особу панську

Артикул 34. Про надання двох голосів або посад одній особі. На прохання всіх станів Великого Князівства Литовського, якби то не був заможний господар у землі нашій, два голоси у раді і два місця у суді одній особі не будуть надані, про що постановляємо і зазначаємо і виконувати обіцяємо; одній особі, навіть найзнаменитішій і найзаслуженішій, двох голосів на лаві ради нашої, а також двох посад земських і дворянських староств судових відтепер і на всі часи давати не будемо. А якби хто-небудь коли-небудь у раді нашій, або ж місце дворянське, земське або ж староство судове всупереч статуту отримав, владі такого ніхто коритись не буде; і якщо коли-небудь хтось із нас і сейму покличе його, то ми його одного голосу або судового місця, куди його покликано, відсудити маємо, а іншому віддамо; а тому, хто його покличе, покликаний повинен заплатити сто кіп грошей...

Розділ четвертий — про суддів і підсудків

Артикул 2. Про суддів, які мають бути обрані.

Постановляємо, що на суддівство, підсудство і писарство не можуть бути обрані духовні особи, а ні каштляни, маршалки і старости судові, а ні підкомірні, військові, а ні хорунжі земські, дворянські і повітові, і ніхто такий, хто б іншим урядником земським був... А якби хтось був такий, що два місця судові або інші земські посідав, а обраного від шляхти на зборах судових або сеймику не допускав до місця, тоді він обидва місця втрачає, а ми, господар, згідно Статуту, або обранням і на прохання шляхти, інших на ті місця маємо призначити. З ласки нашої панської можуть урядники земські, підсудді і писар, а також маршалки, підкомірні, хорунжі бути державцями і тіунами дворів і добра нашого, але тільки не староств судових як у тому ж, так і в іншому повіті.

Артикул 58. Про прокураторів: які особи і де ними не можуть бути.

Постановляємо також, що прокураторами не можуть бути такі особи: суддя, підсудок і писар земський, також урядник гродський, у тих повітах і при тих судах, де вони урядники; у тих же повітах та інших судах, де вони не є урядниками, але можуть виступати з користі або з дружніх стосунків на захист інших, не можуть бути прокураторами. Не можуть також бути прокураторами особи духовні; проте виступати з власними промовама і відстоювати право їм вільно має бути.

Артикул 59. Про покарання неправдивих і підступних прокураторів; стосовно того прокуратора, який свавільно право тлумачить — іншого прокуратора на його місце поставити.

Артикул 69. Про міщан права Магдебургського.

Постановляємо так: коли б комусь із міщан наших права Магдебургського якась кривда була вчинена від князів, панів та землян і підданих їхніх, і вони самі добровільно не захотіли б справедливо діяти стосовно своїх підданих, тоді такого кожного міщанина може до суду земського повітового покликати і потім поступати згідно права і Статуту земського. Артикул 85. Про полюбовний (мировий) суд. Постановляємо: якби мирові судді узгоджене якесь рішення прийняли і письмове те рішення обидві сторони (позивач і відповідач) своїми печатками скріпили, а опісля одна якась сторона не захотіла б дотримуватись і виконувати те рішення, тоді вона має подати на розгляд до суду земського, і земський суд, розглянувши узгоджене (полюбовне) рішення суддів обома сторонами пропечатане, має те рішення взяти і змусити сторони виконувати рішення. А якби суд полюбовний прийняв інші рішення, і коли обидві сторони звернуться до земського суду або одна сторона покличе іншу сторону на суд, тоді земський суд має розглянути і розсудити і який суд (полюбовний) вирішив справу у відповідності з правом, те рішення залишити чинним. Якщо ж суд обох сторін при вирішенні справи відійшов від загального права і ухилився від полюбовного рішення, тоді лава земська... має рішення своє по праву у судочинству завершити.

Розділ сьомий — про записи і продажу

Артикул 8. Про записи людей простих вільних, прийшлих і орендних.

Постановляємо, що коли б якась вільна-прийшла людина знайшла захист у якогось пана, а той пан майном своїм якусь допомогу їй надав, а та людина на те майно, взяте у пана, лист-запис свій добровільно з обов'язковими у ньому вказаними під печатками трьох шляхтичів, гідних довіри, дала, такий запис згідно права має бути чинним. Люди вотчинника, що відійшли від своїх панів і пішли до інших панів за наявності запису про зобов'язання, то такі записи не можуть мати чинності і той, кому що одпишуть, нічого отримати не може. Плата за оренду корчм, млинів, за лісові роботи і таке інше, якщо вона зафіксована у такому вигляді, як того вимагає цей артикул, має сплачуватись, як того вимагає право.

Розділ восьмий — про заповіти

Артикул 2. Про заповіти на рухомі речі і на набуті помістя — як вони мають оформлятися.

Постановляємо: Якби хтось на рухоме майно, або на помістя, будь-яким чином набути, надумав заповіт скласти, тоді він, будучи здоровим або й хворим, але при добрій пам'яті і здоровому глузді, має право вільне майно своє рухоме, а також помістя ним самим набути, але не батьківське і не материнське, кому захоче, за своєю доброю волею як духовним, так і світським особам, заповідати. При складанні заповіту має бути свідчення ради земської або гродського того повіту, де той заповіт складається, а

якщо він не зміг би одержати свідчення ради земсь-кої так само, як і гродського повіту, тоді необхідно, щоб хоч одна особа радна прибула, маючи при собі двох шляхтичів; а може бути і один урядник при трьох шляхтичах, які у тім панстві нашого Великого Князівства Литовського осіли, і можна заповіт складати. А коли та особа, що заповіт складала, помре, і вже остаточно свою волю підтвердила, доклавши до заповіту свою печатку, і якби ще хтось умів і міг писати, має підписати заповіт; також і ті, хто засвідчував, якщо хтось з них уміє писати, мають своєю рукою заповіт підписати. Потім той заповіт, таким чином оформлений, на вічні часи ... ні в чому порушений не може бути. А той, хто своїм заповітом буде заповідати, має кожну річ докладно назвати і ті свідки, які присутні при складанні заповіту, що чули від того, хто заповіт складає, мають правдиво, за сумліннястю своєю, усі слова до заповіту записати без будь-яких значних відхилень. Незабаром після смерті спадкодавця той заповіт має бути спочатку на раді гродській, а потім перед нами, господарем, або перед нашим судом земським оприлюднений і в книги записаний. А коли б хтось після складання заповіту залишається живим, вільно має свій заповіт скасувати, коли забажає; останній його заповіт, що залишиться після його смерті, складений, як зазначено вище, має мати чинність.

Розділ дев'ятий — про підкомірних в повітах і про права на землю, про розмежування і межі.

Артикул 2. Про обов'язки і владу підкомірного. У справах про спори на земельну власність і розмежування, отриманих від суду земського або гродського, підкомірці мають силою нашою і своєю владою урядника дати позови сторонам за ім'ям своїм, печаткою своєю і підписом руки своєї, а після позовів, даних особисто, через когось, мають протягом шести тижнів скласти земельне розмежування чи інші спори за пожитки. ...А хто позов візьме і не скористається ним протягом року, має брати новий позов. Виїхавши за позовом, підкомірний має розглянути докази про право власності, документи і межові знаки, а також свідчення свідків — і чиї документи кращі і межові знаки повніші, а свідки правдивіші, ту сторону до доказу допустити і, вислухавши докази, згідно Статуту провести розмежування і знаки межові встановити; і кого винним буде визнано, той повинен платити ... (за виклик);... там же на місці, не відкладаючи на інший час, встановити суму відшкодування і на те все лист свій судовий з печаткою своєю і підписом своїм має дати. І скільки платити (за виклик), головщину і за шкоду підкормчий скаже, то через лист той складений має тому суду земському або гродському, від якого ті справи надійшли, повідомити й той суд, за рішенням підкормчого,... у відповідності із Статутом рішення про спірну справу прийняти. А якщо б у обох сторін доказів правових письмових і межових знаків явних не було, а були б тільки свідки, тоді б сторона-відповідач має бути для доказів допущена, тобто може представити свідків, гідних віри, які можуть присягатися. Коли б сторона-відповідач сама або із свідками добровільно присягнулася, тоді б одержала право виступати, а хто не присягнувся б, не одержує право на виступ.

Артикул 27. У чужої людини ніхто не може купувати її землю без волі її пана. Постановляємо, що у бояр і людей простих князівських, панських і землянських ніхто землю купувати або на літо орендувати для обробітку не може без дозволу пана його. А коли б хтось у чужої людини землю без дозволу пана його купив або орендував і щось би на ній посіяв, тоді той посів і гроші втрачає. А той чоловік, кому належить земля, ... має ту землю забрати; а він (покупець), у кого землю купив або орендував і у поручника, через якого давав гроші, вимагати повернення (грошей) не має права, поскільки він діяв всупереч статуту нашому. Так само і чужу людину, дружину і дітей його не може ніхто купувати і наймати без дозволу пана його або урядника — найм буде не дійсним.

Артикул 28. Про поруки людей простих.

Постановляємо, що бояри панцирні, путні і люди простого стану не можуть без відома і дозволу письмового панів своїх нікому у речах своїх ручатися. Одне ж тільки їм вільно буде, без відома панів своїх ручатися у речах рівних, тобто, вартістю не більше чотирьох кіп грошей. І коли б одна людина захотіла б ручатися за кількох осіб, то сума ручання не може перевищувати чотирьох кіп грошей.

Розділ десятий — про пущу, про ловлю, про дерево бортне, про озера і сінокоси.

Розділ одинадцятий — про злочин, бійку і головщину шляхетську

Артикул 1. Якби хтось на чийсь дім або господаря наїхав, хочаби його забити.

Артикул 2. Про доведення злочину — як скаржник має сповіщати і скаржитись.

Коли б проти когось такий злочин, як вище зазначено, було вчинено, і було його вбито, тоді сторона потерпіла відразу після злочину має про той злочин і вбивство повідомити околичних сусідів своїх, а якщо їх немає, то шляхті — людям добрим, а коли немає шляхти, то околичним сусідам, хоча б і не шляхтичам, але людям добрим, довіри гідним, а потім має поскаржитись раді нашій гродській судовій того повіту, де цей злочин вчинено, і возного взяти, і йому про злочин розповісти і вбитого показати, а потім про злочин скаргу в книги ради гродської записати, при цьому труп той привезений має показати членам ради судової, які будуть на місці. А після цього труп той може бути похований не чекаючи закінчення судового розгляду... А коли б господар будинку був вбитий, тоді його дружина і діти його, а якщо не буде дружини і дітей, то його близькі таким же чином мають повідомляти і доводити про той злочин. А після цього злочинець і його помічники мають бути покарані у відповідності з артикулом першим цього ж розділу. А коли ж помічники на гарячому вчинку не були спіймані, але в тому звинувачувалися б, проте, до того не зналися і присягнули б, що не брали участі у злочині, мають бути вільними; а коли б не присягнулися, тоді мають бути на горло скарані, як і сам злочинець. А коли б злочи-нець напав на дім і не вбив, а лише поранив, тоді потерпілий таким чином має повідомити про злочин і показати рани околичним сусідам і повідомити раду і записати, як уже було зазначено, і довести про злочин і покарання за допомогою людей добрих, шляхти і за присягою; а коли присягнуть, то злочинець і його помічники мають бути покарані, як вказано у вищезазначеному артикулі; а штраф за поранення і за заподіяну шкоду мають взяти з

його помістя, а коли такого не буде — з маєтності рухомої. Коли б шести свідків не мав, тоді з двома шляхтичами, людьми сторонніми, а коли б і їх не було — з домашніми, як вище зазначено, присягнути має; а злочинця, за таких неповних доказів, на горло не карати, проте за злочин дванадцять рублів грошей за шкоду має сплатити, а за вину двадцять чотири тижні у вежі на дні має сидіти; а коли б на своєму стояв (про не винність), то як поранений, на ранах своїх має присягнути, ...і злочин, і заподіяні збитки йому мають не приписуватися. А коли б за того злочину нікого не було вбито і поранено, а тільки б заподіяно шкоду, то такий злочин треба доводити так же, як зазначено вище...

Артикул 39. Про покарання людей простого стану за вбивство шляхтича.

Постановляємо: коли б люди простого стану, чи будуть вони нашими, господарськими, або князівськими, панськими, зем-лянськими, або бояри панцирні, путні, міщани або люди тяг-лові, вбили шляхтича або шляхтанку, то скільки б їх через потерпілу сторону не було б звинувачено у відповідності з правом і у відповідності з артикулом доказано, мають усі бути на горло скарані; проте, таких простих людей більше трьох осіб за одну шляхетську голову скарано не може бути. Це стосується вбивства, учиненого випадково. А коли б люди простого стану з умислом у домі або у господарстві шляхетському, або на дорозі шляхтича вбили, такі за доказами усі мають на горло скарані бути. А коли хто-небудь з тих станів простих шляхтича або шляхтанку побив або поранив, такому має бути відсічена рука; а коли б руку або ногу утяв, або якийсь інший член відтяв, за те на горло має бути скараний.

Розділ дванадцятий — про головщину і навізки людей простих і про таких людей і челядь, які від панів своїх відходять, а також про слуг приказних.

Артикул 2. Про людиновбивство між людьми простого стану.

Також постановляємо: коли б людина простого стану іншу людину, теж простого стану, не шляхтича, на смерть забила, то потім за доказами сторони-скаржника ... звинувачена сторона має на горло бути скарана, а головщина з майна його рухомого має бути виплачена тому, кому за правом має належати.

Артикул 11. Людина вільна ... в неволю віддана не може бути.

Також постановляємо, що людина вільна за будь-який борг в неволю вічну віддана не може бути. А якби заборгував велику суму, то її він має відробляти; чоловікові рубль грошей, а жінці копу грошей, а також і харчі має давати той, кому їх видано. І коли б ту суму до смерті не зміг би відробити, а мав би дітей дорослих, до служби і до роботи гідних, тоді діти його мають ту суму відробляти, але не більше ніж сім літ, і одержувати вони мають так, як зазначено. А закупним людям так само плата має бути така ж, як і тим вільним, які самі себе за щось запродали.

Артикул 12. Про людину вотчинну.

Коли б якась людина вотчинна, чи то боярин панцирний, путний або людина тяглова у вотчині народжена, або куплений вислужений або якимось іншим чином набутий, піде від свого пана і поселиться недалеко, за п'ять-шість миль, але у найми не піде, а буде там жити, а його пан, знаючи про це, не шукав, давність земську у десять років

мовчав, тоді стосовно цієї людини він вічно має мовчати. А коли б та людина вотчинна пішла від свого пана і мешкала б далеко, за десять або за кілька десятків миль, а пан його, про те знаючи, протягом двадцяти років його не розшукував, то вже він не має права його розшукувати. А коли б той пан про ту людину, що далеко своїм домом поселилася, не знав, а та людина, що жила далеко і давність у двадцять років не пройшла або не прожила, а потім переселилася ближче до помістя пана свого, таку людину вільно буде кожному шляхтичу вимагати повернути у вотчину, скільки б земської давності не пройшло б з часу ближчого поселення. Стосовно челяді двірської, вотчинної або полоненої, яка б від своїх панів втекла, також ні віддаленість місця поселення, ні давність розшуку не може зашкодити розшукувати їх та їх дітей.

Артикул 13. Про давність поселення людини прийшлої вільною.

До того постановлено: коли б якась людина стану простого, боярин або тягла, будучи вільним прийшлим, а не вотчинним, знайшла захист у якогось князя, пана, шляхти, або допомогу від того пана отримала або не отримала, і десять років за тим паном прожила, а потім така людина або ті діти захочуть геть піти, повинні будуть відкупитися від служби десятьма копами грошей і всю допомогу, яку вони від того пана отримали, повернути. А коли б така людина або її діти, хоча б і сиділи десять років, а потім без відома того пана утекли, а той пан десять років їх не розшукував, то така людина має залишатися вільною. А коли б до десяти років пан такого втікача де знайшов, то його мають у судовому порядку визнати за вотчинного пана.

Артикул 21. Хто може бути невільником.

Невільниками не можуть бути ні з яких інших причин, як тільки ті, що були полонені. А інша челядь невільна і їх діти, потомки полонених мають бути посажені на землю і їх слід вважати за вотчинних. А татарських невільників мають саджати на їх землях.

Розділ тринадцятий — про грабунок і про відшкодування.

Артикул 4. Про пограбування людини князівської, панської і землянської.

Також постановляємо: коли б шляхтич пограбував чийось людей на ринку, біля церкви чи на дорозі, то має заплатити потерпілій стороні штраф на суму шість рублів грошей, а вкрадене повернути, коня — конем, вола — волем. А коли б шляхтич пограбував чийось людей у полі або ж у іншому місці, ...тоді має заплатити три рублі грошей і пограбоване повернути. А мужик мужика коли б то на торзі або біля костюлу, або на дорозі пограбував — має заплатити два рублі грошей; а коли б у полі пограбував — рубль грошей. А коли б мужик шляхтича або шляхтанку пограбував, то його мають судити згідно з артикулу цього ж розділу, а вкрадене повернути: за коня — коня, за вола — вола, за корову — корову, і за всяку тварину, яку вкрав, має віддати тварину, або заплатити за неї ціну її вартості.

Розділ чотирнадцятий — про злодійство усякого стану

Артикул 1. Про спійманого з доказами слугу або чийогось підданого — куди мають привести.

Коли б хто-небудь чийогось слугу, боярина, людину тяглу або челядника невільного з якимось доказом, речами краденими, спіймав би ... у будинку його, або ж у полі, або

на дорозі, але б тільки на землі пана тієї людини, тоді таку людину має вести до пана його, чий він буде, до того двору, до якого та людина належить. А кому б вдалося чийогось слугу спіймати з доказом не у помісті пана його, а десь у іншому місці, на дорозі або на чужій землі, або у містечку, у селі іншого пана, а буде те у місті нашому, де немає судової ради і не у торговий день, або у селі нашому — такого сторона-скаржник має вести куди захоче — або до ради нашої господарської гродської того повіту, або до пана його. І коли поведе до пана, привівши його з доказом до того пана, а того не буде, то до урядника, тіуна його або рикунї, а де урядника не буде і тіуна, то до дружини або дорослого сина, має просити поступити по справедливості, а той пан, а коли він буде відсутній, то панський урядник має справедливість учинити не пізніше ніж через два тижні у відповідності із цим Статутом; а коли справа дійде до зводу, тоді звід має бути вчинений у тім же місці таким же чином... А коли б той пан або урядник його справедливість не учинив, або діяв не у відповідності із звичаєвим правом, завдав кривди стороні-скаржнику, тоді, будучи на раду нашу судову покликаний, повинен сам перед радою нашою постати і того, у злодійстві звинувачуваного, доставити, а рада наша за їх показаннями має розсудити і винного, у відповідності із правом, покарати має. Якби той злодій утік від свого пана, або пан докази злочину втратив і перед судом нашим злодія не поставив, тоді він сам або його урядник має присягнути, що той злочинець втік, а докази зникли із-за недосвідченості або недбалості його; після такої присяги стороні-скаржнику він має заплатити, присягнувшись або навівши інші докази, що докази зникли. А коли злочинець той звинувачується у злочині, за який мають карати на горло, то потім де б його не спіймали, мають скарати на горло. Якщо б звинувачуваного у злочині привели до пана або дому шляхетського, пан або урядник його, тіун чи хтось інший стороні-скаржнику, вознику та іншим відмовив би у розгляді справи і звинувачуваного у злочині не захотів би забрати — таку людину стороні потерпілій треба вести до ради нашої судової гродської і там, на раді нашій, шукати справедливості.

Артикул 23. Про дружин і про дітей, які скористалися краденими речами.

А коли б у домі знайшли докази і при цьому присутні були дружина і діти, і користувалися такими речами, знаючи, що вони крадені, тоді вони повинні відшкодувати збитки, недостачу віддати, а самі мають бути головами видані, але не у вічну неволю, а виробити одну копу, як ті, що закупали були; а той злодій, що крав, має бути на горло скараний.